

Huszár Ágnes Olvasónapló

A bemutatásra kiválasztott négy könyv az elmúlt százötven év történelmével foglalkozik, mégpedig annak tragikus szakaszaival. Háromnak a fókuszában a zsidóság, a magyarországi zsidóság sorsa áll. Az első több mint száz éve íródott. A most rövidebbre, olvashatóbb formába igazított könyv a leghíresebb magyar vérvádról szól a leghitelesebb tanú és szereplő, az ártatlan zsidókat védő ügyvéd szavaival.

A második egy nemrég megjelent történettudományi munka arról (is), hogyan váltak a keleti fronton harcoló magyar honvédek tanúkká és társtettesekké a Szovjetunió területén a nemzetiszocialista népiértő koncepció, a zsidó lakosságot érintő holokauszt kivitelezésében.

A harmadik egy magyar emigráns professzor majdnem hatvan éve megírt műve. Imponáló tudományos felkészültséggel és hatalmas háttéranyaggal világítja meg az 1956-os forradalom harcosainak motivációit, s cáfol meg közkeletű tévedéseket.

A legújabb, 2015-ben játszódó történet egy, a „magyar transzport” idején Auschwitzban szolgáló SS katoná büntetőperéről számol be. Gröning kezéhez nem tapadt vér, de bizonyíthatóan szerepet játszott háromszázezer magyar zsidó meggyilkolásában. Elítélése katartikus hatást váltott ki a magyar mellékvádlók és a pert erkölcsi megközelítésből figyelő emberek körében.

Eötvös Károly:

A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége

(Sajtó alá rendezte, szerkesztette
és az Utószót írta Simoncsics Péter.)

Budapest, M-érték Kiadó, 2010, 558.

Könnyű a klasszikusokat tisztelni, de nehezebb őket olvasni. Túlságosan hosszúak – mondják a kötelező olvasmányokat nagy ívben kerülő diákok. Ez aligha lehet az igazi ok, hiszen a nagy terjedelmű t-nilektűroket szinte falják. Inkább a maitól eltérő narratív konvenciók és a régies nyelvhasználat hat-hat elidegenítően. A fiatal olvasók megnyerése érdekében próbálkoznak napjainkban a klasszikusok modernizálásával, rövidebb, olvasóbarátabb változatok előállításával. Simoncsics Péter egy több mint

száz éve, 1902-ben megjelent könyvön végezte el filológiai gondossággal és tapintattal a mai olvasó szokásaihoz való igazítás kényes munkáját.

Eötvös Károly (1842–1916) jogásként és politikusként is kiemelkedő alakja a tizenkilencedik század magyar történelmének. A per, amelyről ír, s amelyben védőként lépett fel, a magyar jogtörténet egyik legkülönösebb eseménysorozata. A tisztaeszlári vérvádról van szó, melynek során a helyi zsidókat megvádolták, hogy megölték a kis cselédlányt, Solymosi Esztert, és a vérért az ünnepi pászkhához keverték. A tizenkilencedik század végén már anakronisztikusnak tűnő vérvádat követő vizsgálatról, politikai botrányról és magáról a perről ma már elég sok hiteles adatot, részletet lehet tudni, pár éve Kövér György írt róla alapos monográfiát (*A tisztaeszlári dráma: Társadalomtörténeti látószögek*. Osiris, 2011).

Ami miatt feltétlenül érdemes elolvasni napjainkban is Eötvös könyvét, az nem annyira a történet maga – ezt a nemrég született történettudományi tanulmányok, monográfiák a kortársaknál szükségszerűen pontosabban tárják fel –, hanem a szerző belső motivációinak, tapasztalatainak magas irodalmi szintű leírása.

Simoncsics Péter mesterien oldotta meg a filológiai fazonigazítás nehéz feladatát. A könyv 1905-ben – tehát még a szerző életében – megjelent változatából olyan részleteket hagyott ki, amelyek nem tartoznak szorosan a cselekményhez. Kimaradt a régi vérvádakat ismertető rész, a vizsgálat idején keletkezett mendemondák, és nem közli az új kiadás a per anyagait sem, a vizsgálati iratokat, jegyzőkönyveket, tanúvallomásokat és a bírói ítéleteket. A könyv megírása idején, majdnem húsz évvel a per után Eötvösnek komoly oka volt mindezek feltárására, a mai olvasónak inkább kedvét szegik. Így összesen mintegy 240 oldallal lett rövidebb az írás. Az egy kötetessé vált könyv könnyen kézbe vehető, táskába helyezhető tárggyá vált. Ami megmaradt: a per főszereplőjének hiteles elbeszélése arról, hogyan látta az ügyet és annak szereplőit jogásként, politikusként, kivételesen éles eszű és mély empátiával megáldott emberként. És megmarad Eötvös varázsos stílusa: a komótosan, lassan csordogáló dikció, a tájak, szokások plasztikus megjelenítése,

a jogászián pontos és szakszerű leírások közül hirtelen fénnel kiragyogó emberi sorsok.

Eötvös maga 1882 júniusának végén lépett a cselekménybe, ekkor már három hónapja eltűnt a tizennégy éves cseléd lány, Solymosi Eszter. A híresztelések a helyi zsidókat gyanúsították a meggyilkolásával. A sajtó felkapta a hírt, egyre újabb borzalmas részlettel gazdagítva a történetet. A politika szférája sem maradt érintetlen: a képviselőházban kérdéseket intéztek a kormányhoz, és intézkedéseket sürgettek. A parlamentben ekkor már működött egy antiszemita párt, ennek egyik aktív tagja éppen egy tizsaeszlári képviselő, Ónody Géza volt. (1883-ban meg is jelentetett egy elfogult könyvet az esetről). A közvélemény nyomására megindult a nyomozás az ügyben. A vizsgálat vezetésével a vármegye 1882 májusában egy fiatal és bűnügyekben tapasztalatlan aljegyzőt bízott meg, Bary Józsefet. Vizsgálóbíróként ő vezette a nyomozást, és rögtön meg is kezdte a tanúkihallgatásokat. A legfőbb tanú egy Sarf Móríc nevű tizennégy éves fiú volt, aki rituális gyilkossággal vádolta a falusi zsidókat, köztük tulajdon apját is. Vallomása alapján gyanúsítottként őrizetbe vettek néhány tizsaeszlári zsidót, köztük Sarf Józsefet, a fiú apját. Védőőrizetbe került a gyermekkorú tanú is. Június 17-én kifogtak ugyan a Tiszából egy női hullát, aki feltűnő hasonlóságot mutatott Solymosi Eszterrel, de a vízben töltött hónapok következtében egyértelmű azonosításra nem volt lehetőség. Ezen a testen semmiféle gyilkosságra utaló nyomot nem találtak. Ez azonban nem oszlatta el a gyanút, sőt tovább erősítette. Gyanúba fogták a holttestet megtaláló tutajosokat. Azzal vádolták őket, hogy az eszlári zsidók megbízása alapján egy idegen holttestet próbáltak a meggyilkolt Eszter helyébe csempészni. Ez idő tájt az eszlári zsidók elleni gyűlölködő megnyilvánulások egyre brutálisabbak lettek, az egész ország zsidósága rettegésben élt.

Az antiszemitizmus hulláma egyre dagadt, már progromoktól lehetett tartani. A Zsidó Központi Iroda ekkor döntő lépésre szánta el magát: felkérte az ország egyik népszerű politikusát és sikeres ügyvédjét, Eötvös Károlyt, hogy vállalja el a megvádolt zsidók jogi képviseletét.

Akihez fordultak, a dunántúli (ahogy ő maga szokta mondani: *túladunai*) protestáns értelmiség jellegzetes képviselője volt. 1842-ben született a Veszprém megyei Mezőszentgyörgyön református kismemesi családban. Tanulmányait a híres pápai református kollégiumban végezte, itt volt a jogakadémia diákja is. Politikai beállítottságára és személyes bátorságára jellemző, hogy 1863-ban, veszprémi joggyakornoksága idején letartóztatták az Al-

másy Pál-féle Habsburg-ellenes összeesküvésben való részvételéért. A komáromi várbörtönből apjának egyik ügyvéd barátja szabadította ki. Jogász lett, megyei képviselő. 1871-ben a veszprémi királyi törvényszék mellé közzvándló királyi ügyésznek nevezték ki. Közben tanított is, 1866-ban lett a pápai jogakadémia bölcsészeti tanszékének vezetője. Szépirodalmi műveket már fiatalkorától kezdve írt, *Veszprém* címmel „vegyes tartalmú hetilapot” adott ki, ebben jelentek meg első versei, elbeszélései.

Eötvös politikusi pályája harminc éves korában kezdődött. 1872-ben a veszprémi választókerület országgyűlési képviselőjévé választotta, ő a parlamentben a Deák-párthoz csatlakozott. A képviselőház egyik vezérszónokaként politikai és társasági sikereket aratott, szellemes beszédeit hosszasan idézték a korabeli újságok. Politikai népszerűségére jellemző, hogy 1881-ben már húsz választókerület jelölte képviselőnek. Ekkor már csatlakozott a Kossuth nézeteit képviselő 1848-as és Függetlenségi Párthoz. Jogászi pályája is jól alakult. 1878-ban Budapesten megnyitott ügyvédi irodájában időnként harmincan is dolgoztak.

Ezt az élete derekán levő, sikeres és népszerű embert kérte meg a Központi Iroda a vérváddal megvádolt zsidók védelmének ellátására. Ő már ezelőtt is figyelemmel kísérte az ügyet, jogi szempontból érdekelte is, de habozott, hogy elvállalja-e a jogi képviseletet. Mindenekelőtt politikustársaival vitatta meg döntése várható következményét. Váratlanul különös politikai helyzettel kellett szembeülnie. Mint közölték vele, kormánypárti és ellenzéki képviselők szövetkeznek Tisza Kálmán miniszterelnök megbuktatására. Nekik nagyon is kapóra jött a tizsaeszlári ügy, úgy vélték, a feltámadt antiszemitizmus következtében könnyen egy – zsidó pénzekkel kapcsolatos – korrupciós intrikába keverhetik és megbuktathatják a miniszterelnököt. Eötvösnek feltárták a helyzetet, és felajánlották neki az újonnan szerveződő Tisza-ellenes párt vezetői székét. Eötvös tiszta jellemétől azonban távol állt az efféle politikai intrika. Elutasította az ajánlatot, mert úgy gondolta, „a felekezeti gyűlölség utálatos eszköz politikai célok elérésére. Ha e gyűlölködés megerősödik: a tömeg legrosszabb szenvedélyeit kelti föl s ingerli kitörésre. Ehelyett azt tanácsolom: álljunk a felekezeti izgatás elé egész mellel, s küzdjük le azt egész elszántsággal.” (207.)

Eötvös döntése pillanatában tisztában volt vele, hogy nemcsak egy ragyogó politikai karrier lehetőségét utasította el magától, hanem ismerőseinek, pártbeli barátainak jó részével is szembe került.

Még egy indoka volt arra, hogy politikai pályafutását veszélyeztetve az igaztalanul megvádolt zsi-

dók segítségére siessen, a kálvinista erkölcsiség együttérzést követelő parancsa: „Kétszáz év előtt a mi egyházainkat, a magyar protestánsokat is gyilkos eréllyel üldözte a felekezeti dühöngés ürügye alatt a habsburgi erőszak, rokonainkat hóhér kezébe, egyházaink lelki tanítóit gályarabságra hurcolták: vajon a közélet szereplő férfiai megengedhette volna-e magának akkor, hogy az üldözöttek keserű jajgatása elől füleit bezárja, s a védelem enyhítő segítségét megtagadja?” (207.)

Eötvös Károly elvállalta a védelem vezetését, segítőkét kért fel maga mellé, és elkezdte több mint egy éven át tartó heroikus munkáját. Leutazott a Nyírségbe, felderítette az eset körülményeit, beszélt a tanúkkal, és megvizsgálta a fogvatartottak körülményeit. A nagy perről írott könyvéből kiviláglik az aprólékos gondosság, amellyel a perben szereplő személyek életét feltárta, a magyar élet és a nemzetiségként itt élő zsidóság mindennapjainak aprólékos ismerete, a szegények és együgyűek iránt megnyilvánuló, minden érzélgősségtől mentes együttérzése és ragyogó jogászi intelligenciája. Egész személyiségével vetette bele magát a küzdelembe.

Azonnal felismerte, hogy az egyik perdöntő mozzanat a Tiszából kifogott holttest azonosítása lehet. Mivel meggyőződött arról, hogy az első halottszemle felületes megállapításokon és elfogult, megfélemlített tanúk vallomásán alapult, a legnevesebb budapesti patológusokat kérte fel a holttest vizsgálatára. Majd amikor ezek a jegyzőkönyvek sem hozták meg a várt eredményt, külföldi tudósoktól szerzett be szakvéleményt a csontmaradványok életkorának megállapítására. Addig még soha nem jártak el magyarországi büntetőperben hasonló alapossgalgal és felkészültséggel földi maradványok vizsgálatakor. Eötvös szívóssága és igényessége a magyarországi törvényszéki orvostannal szemben is magas mércét állított fel, ez a továbbiak számára is zsinórmértékül szolgált.

A védelem perelőkészítő munkáját megnehezítette az „eszélős kor” zsidógyűlölete. Eötvös azonban nem hagyta eltántorítani magát. Hosszasan beszélgetett az események szereplőivel és a lehetséges tanúkkal. Gondosan vigyázott arra, hogy tanúvallomásukban ne befolyásolja őket, jellemükről, helyzetükről akart magának reális képet alkotni. Azt kellett látnia, hogy az idő múltával még az eredetileg elfogulatlan tanúk emlékezete is elhomályosult, a közhangulat és rokonaik, ismerőseik hatására elbátortalanodtak. A halottcsempészéssel vádolt tutajosokat a börtönben megkínózták, és beismerő vallomás tételére kényszerítették. A koronatanúként felléptetni szándékozott Sarf Móricot kiragadták eredeti környezetétől, s a családja ellen hangolták.

A nagy per tárgyalása Solymosi Eszter eltűnése után jóval több mint egy évvel, 1883. június 19-én kezdődött el, és augusztus 3-áig tartott. Ekkorra az ország közvéleményének jó része már hitt a vádban. Türelmetlenül várták a gyilkosok elítélését. Ebben a légkörben lépett Eötvös a védelem vezetőjeként a bíróság elé. Tudatában volt annak, hogy rendkívül fontos a tárgyalóteremben elhangzott minden szó rögzítése. A bíróságtól hites gyorsírók alkalmazását kérte, ez abban a korban nem tartozott a szokásos eljáráshoz. Az országgyűlés is csak 1847 óta foglalkoztatott gyorsírókat. A bíróság helyt adott Eötvös szokatlan kérelmének, így a nagy per lett az első olyan magyarországi büntetőper, amelynek jegyzőkönyvei gyorsírásos lejegyzés alapján készültek.

A per nagy nyilvánosság előtt zajlott le. A nyír-egyházi nagy tárgyalóteremben kétszázharminc fizető érdeklődő ült. A nyári melegben nyitva voltak az ablakok, az épület előtt állva több százan hallgatták a tárgyalást. A meggyötört tanúknak a tárgyalóteremben a félelmetes hírű Bary vizsgálóbíró előtt kellett elhaladniuk. Eötvös hiába kérte a bíróság elnökét, hogy zárja ki a nyomozás vezetőjét a tárgyalásról. A bíróság előtt sorra jelentek meg a közvélemény nyomásától és a vizsgálóbíró embeireitől megfélemlített falusi emberek. Néhányuk erkölcsi tartását azonban nem lehetett megtörni, ők végig kitarítottak az igazság mellett. A legnagyobb feltűnést a vád tanújaként megjelenő Sarf Móric szavai váltották ki, ennek hatására apja megszagatta ruháit, és megtagadta fiát. A gyermek tanú szinte felmondta a szöveget, amit betanítottak neki. Mikor Eötvös megkérdezte, nem tudná-e a tanú vallomását versben is elmondani, a tárgyalóterem közönsége vádló indulattal fordult a védő ellen. A városbeli zsidók testőrséget szerveztek Eötvös és ügyvéd társai védelmére, de merényletre szerencsére nem került sor.

Eötvös július 30-án hétórás védőbeszédben foglalta össze érveit a megvádolt zsidók ártatlansága mellett. Magának és társainak egyéves munkájába került, hogy a kórbonctani adatok és az ellentmondó tanúvallomásokból kibontakozó események alapján bebizonyítsa, hogy Solymosi Eszter nem lett rituális gyilkosság áldozatává. Az elfogulatlan hallgatók elhitték neki, hogy „a szegény lányka lelkére egy szempillantásig iszonyú súllyal rányomkodott az élet, közel volt a Tisza csöndes folyása: ember nem volt, ki szemmel kísérte volna, se közel, se távol, s abban a pillanatban keserű szívvel, jajszó nélkül, önként átengedte nehéz életét a könnyű halálnak.” (472.)

A bíróság ítéletében kimondta, nincs bizonyíték

arra, hogy Solymosi Esztert a zsidók ölték meg. A Tiszából kifogott holttestről megállapította, hogy az lehetett az eltűnt leányé, de teljes bizonyosságot nem állapított meg. A bíróság ítéletét később a másod- és harmadfokú bíróság is helyben hagyta. A több mint egy évig fogságban sínylődő vádlottakat szabadlábra helyezték. Ugy tűnt, győzedelmeskedett az igazság. Eötvös Károly megnyerte a maga nagy perét, s a magyar igazságszolgáltatás is jól vizsgázott a nemzetközi érdeklődéstől kísért ügyben. Ezekben a napokban nagy világlapok tudósítottak a perről, nem egy saját tudósítóját küldte el Nyíregyházára.

Eötvös az ítélethirdetés után pár napig még Nyíregyházán maradt. Nem akarta a vád tanúját, az apját vérváddal illető gyermekkorú Sarf Mórictot a vármegye kezében hagyni. Mivel a vármegye nem teljesítette az ügyvédi kérést, Eötvös egyenesen Tisza Kálmán miniszterelnök közbenjárását kérte. Ő leiratot intézett a vármegyéhez, így Eötvös Pestre vihette a gyereket. Itt a fiú a Központi Iroda munkatársaihoz került, akik Hollandiába segítettek. Módja lett rá, hogy megbánja és jóvá tegye a családjá és az övéi ellen tett hamis vallomását.

Eötvös tehát megnyerte az évszázad perét. Megbírója, a Központi Zsidó Iroda megtérítette költségeit, és a korban szokásos honoráriumot is kifizette neki. Ahogy előre sejtette, politikai pályafutása megtört: 1884-ben már egyetlen választókerület sem jelölte országgyűlési képviselőnek az ellenségei által „főszaktervédőként” emlegetett ügyvédet. Eötvös a tiszta emberek szuverenitásával vállalta a helyzetet: „Az úgynevezett népszerűtlenség az én nevemet és alakomat vette körül legjobban. Engem okolt s engem kárhoztatott a tömeg azért, hogy a vérvád szétfoszlott, s a vádlottak megmenekültek. Nem törődtem vele. A népszerűség nagy kincs, sok nemes öröm forrása. De vagy gyönge vagy hitvány lélek az, aki a népszerűséget célnak tekinti.” (516.)

Ungváry Krisztián:

*Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban,
1941–1944.*

Esemény – elbeszélés – utóélet.

Osiris, 2015, 467.

Egy történettudományi mű, ha tárgya a kortárs érdeklődéstől kellően messze esik, pusztán a szaktudományos konszenzusban méretik meg. Ungváry Krisztián a korszerű szakirodalmat és a hozzáférhető forrásokat részletezően feldolgozó könyve azonban szükségszerű módon két, egymással sok szempontból szemben álló diskurzusban értelme-

ződik. Mindenekelőtt a történettudományában: ez szakfolyóiratok hasábjain, szakmai konferenciák előadótermeiben történik majd meg. A másik diskurzus a mindennapok átpolitizált világa. Azért kerül bele ebbe a második világháború magyar katonapolitikájával foglalkozó könyv, mert a nemzeti emlékezetpolitika szempontjából a magyar hadsereg mint a német Wehrmacht szövetségesének részvétele a Szovjetunióban zajló hadjáratban kitüntetett fontos eseménysorozat. Napjaink emlékezetpolitikája szereti a magyar katonákat pusztán áldozati szerepben feltüntetni: ezt szolgálja a katonatemetők feltárása, azoknak kegyhelyként való kezelése, az oda induló zarándoklatok. Ezek a rítusok a két nagy ellenség (a német fasiszták és az orosz kommunisták) között vergődő maroknyi magyar nép heroizálását szolgálják. Ebbe az emlékezetpolitikai tablóba nem illenek bele a magyar katonák által is elkövetett brutális cselekmények és a heroikusnak éppen nem nevezhető mindennapok pontos leírásai – megzavarják a fehér-fekete, angyal-ördög szembeállítás egyszerű dichotómiáját.

A magyar hadsereg tetteiről szovjet területen 2013-ban jelent meg egy forráskiadvány, Krausz Tamás és Varga Éva Mária munkája: *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947* címmel. Ez megjelenésekor élénk médiaérdeklődést kapott. Ungváry ezt így magyarázza: „Ez azzal függött össze, hogy a kiadvány előszava súlyos téziseket fogalmazott meg: Krausz és Varga szerint a »horthysta« magyar csapatok népiertást követtek el a Szovjetunióban. A magyar sajtóban ezt követően számos helyen cikkeztek a témáról. A történészszakma véleménye a forráskötetről több szempontból is egységesen elutasító volt.” (14.)

A téma kutatását megnehezíti a források nehéz hozzáférhetősége. Német oldalról is sokáig vakfoltokra kerültek a Wehrmacht bűntettei. A közvéleményben, s részben a történész szakmában is volt egy olyan szembeállítás, amely szerint az egyik oldalon álltak a gyilkos SS-osztagok és a brutális *ein-satzkommandók*, a másik – a jó, vagy legalábbis kevésbé rossz – oldalon pedig a parancsot teljesítő német katonák. Ez megnyilvánult abban is, hogy a német politikusok közül azokat, akik a második világháborúban sorkatonaként szolgálatot teljesítettek, ennek során megsebesültek, általános tisztelet övezte. Ilyen volt pl. Richard von Weizsäcker német államfő, akinek 1985-ös beszéde gyökeres változást hozott a második világháború német emlékezetkultúrájában, vagy a nemrég elhunyt szociáldemokrata kancellár, Helmut Schmidt. A Waffen SS-hez való tartozást a többség elítélte, még ha a Nobel-díjas Günter Grassról volt is szó.

A német közvélekedésben az a kiállítás jelentett áttörést, amelyet a hamburgi Institut für Sozialforschung rendezett 1993 és 2000 között a Wehrmacht háborús bűneiről. Ungváry szerint: "Ugyan a kiállítás számos súlyos csúsztatást tartalmazott, de jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a partizánháborúval és a megszállási politikával kapcsolatos témák kurrenssé váltak." (16.)

A Szovjetunióban és annak szétesése után az utódállamokban, mindenekelőtt Oroszországban még bonyolultabb volt a helyzet. A „nagy honvédő háború”, amelyet a szocialista időszakban még a magyar helyesírási szabályzat szerint is csupa nagy betűvel kellett írni, a nagy alapító mítoszok sorába került. Akinek személyes tapasztalata van az orosz mindennapokról, meg tudja erősíteni, hogy a második világháborúra, annak emblematikus eseményeire – a leningrádi blokádra, Sztálingrád ostromára – való emlékezés mind a mai napig mélyen benne él az orosz emberekben. A szovjet korszakban számukra is személyesebb kötődésként élt, mint a „nagy októberhez” való kapcsolódás, hiszen alig van család, amelyet ne ért volna személyes veszteség.

Szimbolikus síkon is jól követhető ez az össznépi érzület és annak változása az „Oroszország anyja”-szobrok ikonográfiáján. Míg a leningrádi blokád áldozataira emlékező temetői szobor leeresztett karjaiban a béke szimbólumát tartja, a jóval hatalmasabb női szobor a Sztálingrád fölötti Mamajev kurgánon kardot tart izmos kezében, a tökéletesen felfegyverzett kijevi anyaszobor pedig a maga több mint száz méterével egyenesen fenyegető üzenetet hordoz.

A szovjet tudománypolitika annak idején a hazai történészeket is korlátozta a háborús forrásokhoz való hozzáférésben, a külföldieket pedig egyszerűen kitiltották a szigorúan zárt levéltárakból. Ennek legfőbb célja az volt, hogy titokban tartsák, mekkora mértékű volt a szovjet lakosság együttműködése az ellenséggel. Pedig, ahogy Ungvárytól tudjuk: „A megszálló erők legnagyobb kontingensét maguk a szovjet állampolgárokból felállított alakulatok adták: 1943 elején a magyar megszállók létszáma 90 000 fő volt. Ugyanekkor megszálló feladattal 104 000 szovjet állampolgár tevékenykedett különféle német vagy helyi »önkéntes egységekben«, továbbá 250 000 fő pedig faluőrként szolgált. Ezenfelül 1942-től minden német hadosztály létszámának 5–10%-át helyi »segédszolgálatosokból« töltötték fel.” (70.)

Hasonlóképpen leplezni akarták a számtalan operettben, filmben és dalban megörökített partizánromantika valódi arcát, még inkább pedig az

NKVD szerepét. Ezek a szervezetek valójában diverzálás és terrorcselekményeket hajtottak végre, még a bakteriális fegyverek alkalmazásától – a flekktyfus elterjesztése – sem riadtak vissza.

A jelenlegi orosz tudománypolitika nem különbözik jelentősen a szovjettől. Jellemző, hogy Dmitrij Medvegyev orosz államfő 2009-ben benyújtott egy olyan törvényjavaslatot, amely szerint „akik elvitatják a Szovjetunió szerepét az antifasiszta harcban, megkérdőjelezik a szovjet nép eredményeit, drasztikus büntetésre számíthatnak. Az eredeti elképzelés szerint ez a törvény ráadásul nemcsak személyek, hanem szervezetek, sőt országok ellen is alkalmazható lett volna.” (11.) A törvényjavaslat végül nem nyújtották be, de maga az ötlet is sokatmondó a jelenlegi orosz vezetés tudomány- és műtelfogására nézve.

A jelenlegi magyar helyzet sem kedvez éppen a „sine ira et studio” történettudományi elemzéseknek. Az új magyar alaptörvény kiveszi a második világháború 1944. március 19. utáni időszakát a „nemzeti önrendelkezés” idejéből, ezzel a magyar (állami, katonai) felelősséget is relativizálja. A Szabadság téri angyalos emlékmű a maga hazug szimbolikájával ugyanezt sugallja. Az „igazságot” nevében hordozó kormányközeli intézet legfőbb feladatának éppen a darutollas közelmúlt apológiáját tekintti.

A mindenkori politikai széljárás azonban ma már (még?) nem befolyásolhatja egy szaktudományos munka megjelenését. Ungváry könyvében, amely a magyar parancsnokságoknak a Wehrmachtal való kapcsolatát meglehetősen részletességgel tárgyalja, leírja, hogyan viselkedtek a magyar csapatok a helyi lakossággal. Ez rendkívül sokszínű képet mutat, a korrektől a szívélyesen keresztül egészen a perverz gonosziságnak olyan eseteiig terjed, mint Merész Miklós főhadnagyé, aki vendégei jelenlétében rendszeresen felakasztott egy-egy foglyot, s egyébként is tucat számra végezte ki az elfogott partizánokat. Bár egy SS-százados és az ukrán milícia egyik vezetője panaszt tett ellene az előljáróinál, azok végig védelmezték, gyaníthatólag azért, mert az összereabolt javakból nekik is juttatott. (123.)

Még kevésbé indítottak fegyelmi eljárásokat a katonai előljárók a zsidók elleni atrocitások esetében. Ungváry idézi Szombathelyi Ferenc honvéd vezérkari főnököt: „Zsidó esetekkel kapcsolatos ügyek kivizsgálását még a kormányzó úr kifejezett parancsára sem hajtották végre.” (141.) Olyan esetek is előfordultak, amikor a magyar katonatisztek a békés zsidó lakosságon „gyakoroltatták” katonáikkal a partizánok ellen alkalmazandó módszereket. (154.) Jellemző volt az, hogy zsidó munkaszolgá-

latosokat aknaszedői feladatra alkalmazták: az életveszély itt eleve kódolva volt. Olyan is előfordult, hogy „a munkaszolgálatosok nyakára hosszú pórázszt kötöttek, és arra kényszerítették őket, hogy a vonatott boronákra állva vagy az alakulatok előtt menetelve testük súlyával váltsák ki az aknák felrobbanását”. (159.)

Bár a zsidó munkaszolgálatosokkal általában cudarul bántak, mégis kevesen dezertáltak közülük a partizánokhoz, sőt, ha úgy adódott, zsákmányolt fegyverrel a magyar honvédek segítségére siettek.

Ungváry könyvének egyik legfontosabb hozadéka a magyar hadsereg, különösen pedig a Nyugati Megszálló Csoport részvételének feltárása a holokausztban, a zsidók tömeges kiirtásában. A feltárt anyag újdonságértéke vitathatatlan. A holokausztnak a Szovjetunió határain belül 1,3 millió áldozata volt. A németek már a Szovjetunió megtámadása előtt eltervezték a keleti zsidóság teljes megsemmisítését. Tízezer létszámú zsidó közösségeket gyilkoltak meg már 1941-ben Kamenyec-Podolszkijban, Vinnyicában, Bergyicsevben és Kijevben. A több ezer helyszínen végrehajtott gyilkosságokról a magyar katonatisztek akkor is tudtak, ha maguk nem voltak az események szentanúi. Ennek olyan bizonyítékai vannak, mint Salamon Lajos zászlós naplóbejegyzése: „Az a 18 000 zsidó, mely Rovnó lakosságát tette, a föld alatt fekszik.” (201.)

Magyar katonáknak is részt kellett venniük tömeges kivégzéseken, előtte érzéstelenítőként rumot kaptak. Feladatuk nem a zsidók kivégzése volt, hanem a helyszín biztosítása, de parancsuk volt arra is, hogy a menekülőket lelőjék. Csató Sándor így számol be az eseményekről: „A tömeg körül helyezkedtünk el mi, honvédek, kb. 5 méternyire az emberektől, akiknek német parancsra már le kellett vetkőzniük... Visszaemlékszem, egy asszony a csecsemőjét a földre dobott ruhák alatt rejtette el, és az egyik ukrán puskavesszővel vert egy másik nőt, arra kényszerítve, hogy emelje ki a ruhák alól a csecsemőt, és menjen be vele együtt a kivégzőgödörbe.” (222.)

Előfordult, hogy magyar katonák is részt vettek a kivégzésekben, ezek azonban egyéni jelentkezés alapján történtek. Az eseményekről számos fénykép is készült, ezeket szuvenírként kezelve adták vették. Ezeket a fotókat a háború utáni perekben bizonyítékként használták fel.

A következmény az volt, hogy a 2,7 millió nyugat-ukrajnai zsidó jó része elpusztult. „A szörnyű veszteségek nyilvánvalóan a helyi lakosság antiszemitizmusának, illetve a részben erre is alapozott együttműködésének viszonylag magas fokával, valamint a németekkel legalább minimális ellensúlyt

képezni tudó kollaboráns kormány hiányának tudhatóak be.” (260.)

Ungváry könyve többre vállalkozik, mint az eddig hiányzó események történeti rekonstrukciója. Annak feltárása, hogy párhuzamosan több háború is zajlott, amelynek következménye a lakosság extrém kiszolgáltatottsága volt, messze túlmutat a rekonstrukció történeti ambícióján. Az erőszak brutális elszabadulásának és annak utólagos elhallgatásának máig feldolgozatlan erkölcsi következményei voltak. Török Mária és Ábrahám Miklós pszichoanalitikusok írtak a fantomról, amely annyira mélyen el van zárva a kriptában, hogy nem is lehet hozzáférni. A magyar történelem tele van ilyen fantomokkal, temetetlen holtakkal. Ungváry könyve fontos lépés a történelmi homály oszlatásában.

Kovrig Béla:

*Nemzeti kommunizmus és Magyarország.
Egy eszme története.*

**Fordította Berényi Gábor, Huppert Anna,
Jakabffy Imre.**

Gondolat – Barankovics Alapítvány. 2016, 328.

A szerző neve nem sokat mond a mai olvasónak, de a könyv elolvasása meggyőzheti arról, hogy érdemes újra felfedezni Kovrignak, a két világháború közti magyar tudományosság kimagasló alakjának jelentős életművét. Mint Petrás Éva tartalmaz előszavából kiderül, Kovrig Béla (1900–1962) „részt vett a magyar társadalombiztosítás létrehozásában, majd különböző közigazgatási és közéleti pozíciókat vállalt. 1940 és 1944 között a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem tanáraként, majd rektoraként részt vállalt a korábban csak Budapesten működő Közgazdaságtudományi Kar megszervezésében és a szociológia fejlődése szempontjából különösen fontos társadalomtan és társadalompolitika tanszék vezetésében.” (9.)

Kovrig magyar-örmény családból származott, hitbuzgó katolikusként csatlakozott a huszadik század harmincas éveinek reformkatolikus irányzatához. Apor Vilmos püspökkel együtt részt vett a Kereszténydemokrata Néppárt előzményszervezetének, a Katolikus Szociális Népmozgalomnak a megalapításában. A második világháború idején harcolt a szélsőjobboldal ellen, „németellenes politikai-közéleti körökkel tartott kapcsolatot [...] részt vett az antifasiszta ellenállásban [...], röpcédulákat nyomtatott és terjesztett, embereket bújtatott.” (15.)

A második világháború után világossá vált számára, hogy a magyar belpolitika egyre tragikusabb

irányba fejlődik, ennek hatására emigrált 1948-ban. Élete utolsó szakaszát az Egyesült Államokban töltötte. A magyar politikai rendőrség igyekezett a nyomára bukkanni, öreg édesanyját nyugdíjmegvonással próbálta megszarolni, de ez sem segített, Kovrig nem tért haza. 1949-től haláláig a milwaukee-i Marquette Egyetemen tanított szociológiát. Itt írta ezt a – magyarul most először olvasható – művét is. Gazdag forrásanyagra támaszkodva feldolgozta a „nemzeti kommunizmusok” kialakulásának történetét. A könyv ezen kívül tartalmaz egy empirikus vizsgálatot, amely az 1956-os forradalom indítékait és szándékait veszi górcső alá. Ez a kutatás a leghitelesebb anyagon, a Magyarországról elmenekült honfitársak személyes beszámolóin alapul.

Egy hatvanéves könyvet általában tudománytörténeti kuriózumként szoktunk olvasni, ez esetben nem erről van szó. Az egyedi, hiteles és megismételhetetlen kutatás, valamint a belőle levont megalapozott következtetések miatt ez a mű ma is izgalmasan aktuális. Az alapkérdés, amelyet Kovrig feltesz magának: helyes volt-e az a szovjet álláspont, amely annak idején a magyar eseményeket „nacionalista ellenforradalom”-ként határozta meg.

A kutatás kiinduló pontja az úgynevezett „nemzeti kommunizmus” fogalma. Ez a terminus arra a tapasztalatra utal, hogy a marxista ideológia behatolása egy ország belpolitikai berendezésébe és kultúrájába idővel szükségszerűen nemzeti vonásokat vesz fel. Nem „válik nemzetközivé a világ”, ahogy az *Internacionálé* sugalmazta, hanem sokféle, egymástól lényeges vonásaiban eltérő szocialista állam jön létre. Kovrig szavaival: „Amikor egy (vagy több) idegen kultúrában létrejött és szervezett ideológiai rendszer behatol egy ország kultúrájába, elkezdődik egy bizonyos »adok-kapok«-folyamat, az akkulturáció folyamatán belül a két kultúra összeolvadása. Minél távolabb áll a bevezetett normatív ideológiai rendszer a helyi kultúrától, annál hevesebb védekező reakció váltódik ki a betolakodó, nem rokon kulturális elemekkel szemben.” (33.)

Ez nem új gondolat, megfogalmazta már Werner Sombart is, amikor az I. Internacionálé 1864-es létrehozása után különbséget tett az angliai „üzleti”, a német „elméletközpontú” és az újlatin országok „politikai” szocializmusa között. Igazán világossá a különbségek azonban a huszadik században váltak, amikor a marxista indoktrináció sokkal több országra terjedt ki, és ott vezető, sőt kizárólagos ideológiává vált. A Szovjetunió belül sem volt egyszerű az európai iskolázottságú embereknek szembenézni a közép-ázsiai muszlim országokban uralkodó állapotokkal, ahol a pártvezetők háremit tartottak, politikai ellenfeleiket pedig föld alatti börtönökbe zárták. A „nagy Oroszország kovácsolta frigy” még bornírtságukban és korruptságukban is nagyon eltérő alrendszereket tartott össze.

Kovrig úgy határozza meg a „nemzeti kommunizmus”-t, mint a „külhoni – szovjet-orosz – ideológiai minta és a hagyományos, belföldi kultúra közötti, akkulturáció segítségével végbemenő dinamikus egyensúlykeresés társadalomideológiai és viselkedésbeli kifejeződését”. (36.) Világos, hogy a „nemzeti” jelző tartalmi meghatározása a leglényegesebb, hiszen Hitler pártja, az NSDAP is „nemzetiszocialista”-ként határozta meg magát. Ebben az esetben a „nemzeti” jelző egy etnikumon, sőt fajon alapuló gyilkos rendszer fedőneve lett.

A nacionalizmust a szovjet ideológia alapvetően elítélte, hiszen deklarált célja a munkásosztály hatalomra juttatása volt minden országban. A „proletár internacionalizmus” az osztályhelyzet abszolút primátusát deklarálta a nyelvhez, kultúrához, anyaföldhöz fűződő vonzalom ellenében. Szállóigévé vált a mondas, hogy a francia, olasz, orosz munkás sokkal közelebb áll egymáshoz, mint „saját” nemzeti burzsoáihoz. Ilyen értelemben beszéltek *proletár (munkás) testvériségről* is. A *nacionalista* szó ennek megfelelően a szovjet és a többi szocialista sajtótermékben is legtöbbször a *burzsoá* jelzőjeként jelent meg.

A nacionalizmus és a patriotizmus Kovrig által kidolgozott szembeállítása finom különbségtétellel ad lehetőséget. Mind a patriotizmust, mind a nacionalizmust a hazaszeretet, a múltba tekintés, a nemzet „aranykorára” való visszatekintés jellemzi. A nacionalizmusra ezen kívül jellemző a saját nemzet minden más nép fölé emelése, abszolút értéként kezelése, továbbá az államhatalom és a nemzeti nyelv idealizálása. Kovrig szerint a más nemzeteket lenéző és legyőzni kívánó nacionalizmus a jövőre irányul, míg a patriotizmus a múltra. „A patriotizmussal ellentétben, a nacionalizmus különböző nemzetiségek és nemzetek közötti verseny és összeütközés eredményeként üti fel a fejét, és marad fenn, sőt mi több, nemzetközileg nagyon kompetitív és konfliktusgazdag helyzetekben kap erőre és lendületre.” (44.)

A szerző a magyar történelemnek három szakaszát veszi szemügyre a kommunizmus és a nacionalizmus, ill. patriotizmus szempontjából: a Tanácsköztársaság 133 napját, a fordulat éve utáni fejlődést és 1956-ot. A Tanácsköztársaságot a „meglovagolt” nacionalizmus korszakának látja, ebben nagy szerepet tulajdonít Frankel Leó példaadásának, aki már a párizsi kommünben is ezt a vonalat képviselte.

Kun Béla a *Pravdában* megjelent korábbi írásában a bolsevik irányvonalnak megfelelően ostromozta a „szocialista sovinizmust”, de az 1919 márciusi ha-

talomátvétel után rádöbbsent arra, hogy csak akkor lehet sikeres, ha rájátszik a magyarok sokaságát gúzsban tartó Trianon-sokkra. Úgy lelkesített a Vörös Hadseregbe való belépésre, hogy megígérte a szovjet-orosz katonai segítséget a Magyarországot megszálló csapatok ellen. Ezzel az ígérettel sem tudta azonban a hatalmát megszilárdítani, a 133 nap után a bukás, majd a fehérterror következett.

A második világháború utáni szakaszt Kovrig „álnacionalizmusként” értékeli. „A második világháború utáni proletárdiktatúra nacionalista formalizmusának csúcspontja az 1948-as forradalom századik évfordulója volt. A centenáriumra új címer, az úgynevezett Kossuth-címer és az új Kossuth-címeres nemzeti zászló készült.” (85.) A következő évben azonban mind a címert, mind a címeres zászlót betiltották. Ennek egyik oka az volt, hogy a centenáriumi évet utólag a „fordulat évének” nevezték el, amihez már Kossuthnak semmi köze sem lehetett.

Kovrig az 1956-os események elemzését két pillérré építette: egyrészt az 1956-os rádiós közlemények, röpiratok, plakátok, újságok tartalom-elemzésére, másrészt pedig egy 125, többnyire nyílt kérdést tartalmazó kérdőívől levonható következtetésekre. 1300 kérdőívet töltettek ki az Egyesült Államokba és Kanadába érkezett szabadságharcosokkal. Ezt fókuszcsoporthoz beszélgetések és személyes interjúk egészítették ki.

A vizsgálat eredményeit Kovrig úgy fogalmazta meg, hogy a felkelés nem a szocializmus megdöntésére, hanem megjavítására, rekonstrukciójára törekedett. Az emberek nem rendszerváltást kívántak. A kapitalizmussal kapcsolatban a felkelők bizalmatlanok voltak, a megkérdozettek több, mint 90%-a kereken elutasította. Érdekes, hogy Kovrig gyakran használja az „emberarcú szocializmus” kifejezést az elérni szándékozott társadalom jellemzésére. Mi ezt a szókapcsolatot az 1968-as prágai tavaszhoz kötjük, de ezek szerint már jóval korábban is használták.

A szovjet propaganda, s évtizedekig az MSZMP értelmezése szerint is az 1956-os fegyveres felkelés a régi rendszer hívei által kirobbantott ellenforradalom volt. Kovrig a kérdőívek és az interjúk tapasztalata alapján ezt határozottan cáfolja. Az ellenforradalom jellemzője a régi rend visszaállítására irányuló törekvés lenne. Az utcára vonuló diákok, munkások és parasztok nem a Szálasi- és nem is a Horthy-rendszert akarták visszaállítani. Ezt az is bizonyítja, hogy a megkérdozettek mind Szálasi, mind Horthy a huszadik századi magyar történelem legártalmasabb figurái között tartották számon. Nem is hajdani „földesurak és tőkésék” szervezték meg az eseményeket, ahogy az MSZMP-s propa-

ganda hirdette. A felkelés „demokratikus társadalmi újjáépítési mozgalom volt, amelynek célja egy hangsúlyosan emberi arcú szocializmus megvalósítása, s ennek a mozgalomnak létezett egy feltűnően erkölcsnemesítő oldala is”. (98.)

A kutatás adatai nem igazolják a „nacionalizmus” vádját sem. A válaszokból nagyrészt hiányzott az etnocentrizmus és a magyar kulturális felsőbbrendűség hirdetése. Ugyanakkor a forradalom napjai alatt megtapasztalt összefogást, majd a szabadságot könyörtelenül szétzúzó közös ellenség iránt megnyilvánuló megvetést és haragot nagy kollektív élményként élték meg. A magyarokat 1956 ősze „a társadalmi integráltságnak és a nemzet politikai egységének olyan fokába cementezte össze, amelyet újabb kori történelmünk során soha nem értek el”. (209.)

Ezek a tényszerű adatokon alapuló megállapítások nem állnak összhangban a múlt propagandisztikus átfestését célul tűző politikai gyakorlattal. Pedig a valóság, mint Kovrig könyvéből kitűnik, szebb és lelkesítőbb is, mint a plakátokon és mozi-filmeken megjelenő álságos, hazug giccs.

Dr. Sándor Zsuzsa:
Az auschwitz-i könyvelő.
Oskar Gröning pere.
Corvina, 2016, 189.

2015-ben került sor az egyik legutolsó auschwitz-i büntetőperre a méztermeléséről híres lüneburgi pusztá fővárosának tartományi bíróságán. Az esemény több szempontból is kivételes. Az egyik, hogy az eddigiek során csak olyan vádlottak álltak bíróság elé, akiknek „vér tapadt a kezéhez”, tehát személyesen gyilkoltak meg embereket, vagy adtak ki erre vonatkozó parancsokat. Az arányokra egyébként jellemző, hogy körülbelül 6500 ember teljesített Auschwitzben szolgálatot, ebből 49-et ítélték csak el.

Oskar Gröning, bár SS-tisztként szolgált maga is, más feladatot látott el a haláltáborban. A hírhedt auschwitz-birkenauai rámpánál állt, amikor befutottak a vonatok. A vagonokban maradt tárgyak, ruhák, bőröndök összegyűjtését irányította – a munkát magát sonderkommandósok vagy kápók végezték. A halálgár kíméletlen precizitással működött: pénzt és értéktárgyakat keresve átforgatták a krematóriumba hajtottak utolsó motyóját is. Később aranyfogakat és ékszereket keresve a holttesteket és a halálos zuhany előtt levett ruhákat is átvizsgálták. Gröning konkrét feladata az értékes tárgyak rendszerezése volt. A talált valutát

és ékszereket az SS Gazdasági Főhivatalának továbbította. Nem apróságokról van itt szó, hiszen, ahogy egy szakértő a per során elmondta, a táborokból összesen 2,65 tonna arany és 20,3 millió birodalmi márka gyűlt így össze. (68.)

Hogy Gröning, ez a magát ártalmatlannak tekintő bürokrata egyáltalán bíróság elé került, a német büntetőjogi gyakorlat megváltozásának köszönhető. Már nemcsak olyanokat ültethetnek a vádlottak padjára, akik tevőlegesen részt vettek a gyilkolásban, hanem olyanokat is, akik az egész rendszer működtetésében vállaltak szerepet. Gröning tevékenységéről eddig is tudtak – tanúként ki is hallgatták más auschwitzi perekben –, de vádlottként csak most került bíróság elé.

A Hannoveri Államügyészség azzal vádolta Oskar Gröninget, hogy 1944. május 16. és július 11. között tudatosan segítséget nyújtott legalább 300 000 ember aljas és kegyetlen meggyilkolásához. Ez idő alatt legalább 137 vasúti szerelvény, mintegy 425 ezer ember érkezett Auschwitzba Magyarország területéről. Gröning az úgynevezett „magyar akció” egész ideje alatt szolgálatban volt. Így leginkább magyarok, magyar zsidók halálában volt közvetve vétkes.

A német joggyakorlat lehetővé teszi azt, hogy a közbiztonsági ügyekben magánszemélyek is fellépjenek úgynevezett „mellékvádlókként”. Csaknem hetven magyar túlélő lépett fel mellékvádlóként ebben a perben, többségük írásos vallomással járult hozzá az események tisztázásához, de néhányan személyesen is megjelentek. Magyar szempontból ropant érdekes per volt ez, a honi média ennek ellenére alig néhány rövid cikkben reagált rá. Kiküldött tudósító sem ülte végig a tárgyalásokat.

Dr. Sándor Zsuzsa nyugdíjas bíró a saját költségén tartózkodott a lüneburgi tárgyalóteremben. Őt emberi és jogi szempontból is érdekelt a per. Tizenhét évig volt ügyész, húsz évig bíró, egészen kényszernyugdíjaztatásáig. Azóta is figyelemmel kíséri a törvényszékek világát, legutóbbi, 2014-ben megjelent könyvét a vörösiszap-katasztrófa kárvalótlottjainak peréről írta.

Sándor Zsuzsát jogászként az a kérdés foglalkoztatta, „hogyan lehet igazságot szolgáltatni egyidejűleg az áldozatoknak az elviselt szenvedéseikért és a 94 éves vádlottnak az elkövetett tetteiért. Lehet-e még egyáltalán igazságot szolgáltatni? Hogyan ítéljük meg a német igazságszolgáltatás eddigi mulasztásait anélkül, hogy bírálnánk a már elhunyt kollégáinkat és az általuk hozott döntéseket? El kellett döntenünk, vajon 70 év eltelte után van-e értelme ennek az eljárásnak?” (7.)

Az utolsó kérdésre a német bíróság igennel vála-

szolt: ezért indította meg az eljárást a 94 éves Gröning ellen. A tárgyalások során tanúkat, szakértőket hallgatták meg, okiratokat, fényképeket és videókat tekintettek meg. A költséges és hosszadalmas tárgyalássorozatot a német és a nemzetközi sajtó élénk figyelve kísérte.

Gröning a korábbi perek vádlottjaitól abban különbözött, hogy nem tűnt igazán gonosznak, sőt bizonyos szintű erkölcsiséget sem lehet elvitatni tőle. Erről tanúskodik, hogy nem tagadta le tetteit. A nyolcvanas évek közepén egy helyi bélyeggyűjtő klubban valaki a „holokamu”-ról beszélt, az auschwitzi halálgyárat a zsidók kitalációjának nevezte. A jelenlévő Gröning vitába szállt vele, majd leírta saját tapasztalatait. Elküldte az illetőnek, a barátainak és a családtagjainak. Két fia soha többé nem állt vele szóba. Ebben a 90 oldalas írásban saját szerepéről így vallott: „Én csak könyveltem a deportált zsidóktól elvett értékeket. A rámpákon hagyott ruhákat, a gallérokba, zsebekbe bevarrt ékszereket, valutákat. Én ügyeltem rá, hogy a kápók ne lopjanak. Időnként őrt is álltam a rámpán, hogy a selektálás rendben történjen. Soha nem bántottam senkit.” (44.)

Később a BBC is készített vele egy interjúorozatot, ebben is részletesen beszámolt auschwitzi munkájáról. 2005-ben a *Spiegel*nek is nyilatkozott. Az interjút készítő Mathias Geyer nevezte őt el „Auschwitz könyvelőjének”. Két napot töltöttek együtt, Gröning képeket, iratokat, hangszalagokat is mutatott az újságírónak. elmesélte neki, hogy 1940-ben családi indíttatásból, önként jelentkezett a Waffen SS-be. Az auschwitzi táborba érkezése után derült ki számára, hogy itt egy szisztematikus megsemmisítő munka – gyilkolás – folyik.

Így beszél az első sokkoló élményéről: „Egyszer egy új transzport érkezett. A rámpán teljesítettem szolgálatot, az volt a feladatom, hogy a csomagokra ügyeljek. A zsidókat már elszállították, a földön csak szemét és otthagyt dolgok voltak. Egyszer csak egy gyerek sírását lehetett hallani. A rámpán feküdt, rongyokba volt bepelenkázva. Egy anya hagyta ott, talán mert tudta, hogy a kisgyerekes nőket azonnal elgázósítják. Láttam, ahogy egy másik SS a gyereket a lábánál fogva megragadta. Zavarta a sírása, hát odavágta a gyerek fejét egy teherautó oldalához. Rögtön csend lett.” (46.)

Persze a megsemmisítő táborból nem vezetett egyszerű visszaút a tábor őrei és a gyilkoló gépezet működtetői számára sem. Aki nem akart maradni, az frontszolgálatra kérhette magát. A keleti front azonban – különösen a sztálingrádi csata után – még Auschwitznál is félelmetesebb helynek tűnt. Így maradt Gröning és számos társa is a lággerben,

idővel hozzá is szoktak: elviselték az elviselhetetlent. Ehhez hozzájárult a bőséges alkoholellátás, az esti bajtársias kártyázás. „Idővel megszoktam Auschwitzot. Talán érthetőbb így: egyfajta belső emigrációba kezdtem.” (50.)

1944 őszén már sokak számára egyértelművé vált: a németek nem fogják megnyerni a világháborút. Gröning nem akart Auschwitzban a győztesek kezére jutni, ezért kérte a frontra helyezését, ez 1944 októberében meg is történt. A háború után brit hadifogságba esett, innen csak 1948-ban került haza.

Az auschwitzi „belső emigráció” persze annak az *életbazugságnak* egy eleme, amellyel sikerült neki könyvelőként és családapaként végigélnie egy hosszú, békés, akár unalmasnak is mondható életet. Az élethazugság révén magát rendes és becsületos embernek gondol(hat)ta. Először még a feleségének is megtiltotta, hogy kérdezzessen a múltjáról, hajlott korában azonban nagyon is közlékenyvé vált. Geyer úgy vélte, Gröning közlékenységének oka az, hogy csak így tudta feldolgozni a múltját. A *Spiegel*-interjú a per idején számos nyelvre lefordították, magyarul nem jelent meg.

Amikor megszületett a döntés, hogy perbe fogják a magát az auschwitzi gépezet „kis fogaskerekének” gondoló Gröninget, Thomas Walter német ügyvéd felkeresett számos magyar túlélőt, hogy tanúskodjanak a perben. Ők nem ismerték személyesen Gröninget, de nagyon pontos ismereteik voltak arról, hogyan zajlott le az a folyamat, amelynek irányítója ő volt. Közülük többen írásos tanúvallomást tettek, mások, így a budapesti Fahidi Éva és Lebovits Imre személyesen jöttek el.

A lüneburgi bíróság tárgyalóterme 2015 forró nyarán drámai pillanatok helyszínévé vált. A 94 éves vádlott járókerettel lépett be a tárgyalóterembe, s felolvasta előre megírt vallomását: „Erkölcslileg felelősnek érzem magam, de hogy jogilag felelős vagyok-e, annak eldöntését a bíróságra bízom. Amikor Auschwitzba helyeztek, én nem tudtam, hogy ez egy haláltábor.” (24.)

A tárgyalás folyamán megjelentek a nyolcvanon túli túlélők, s beszélték az auschwitzi napokról. A falra vetített fényképek hozzátartozók életének utolsó pillanatait rögzítették. Ahogy múltak a napok, az aggastyánkorú vádlott egyre összetörtebbnek látszott. A per elején még jogosan mondhatta róla a Kanadából érkezett Hedy Bohm, hogy ha az SS egyenruhájában ülne a vádlottak padján, ma is remegne rémületében.

Gröning magabiztossága napról napra olvadt. Különösen kritikus pillanat lehetett számára, amikor a szemébe kellett néznie az Auschwitzban szü-

letett Angela Orosz-Richtnek. Az ő állapotos édesanyja bekerült annak idején Mengele kísérleti alanyai közé, aki maró folyadékot fecskendezett a méhébe. A kislány csodálatos módon, egy fogolytársnő bábáskodásával mégis világra jött. „Anyám soha nem tudta a születésem pontos dátumát. Csak abban volt biztos, hogy három nappal azelőtt, hogy az SS-ek megünnepelték a karácsonyt. Szerencse volt, hogy olyan kis súllyal születtem, és olyan gyengécske voltam, hogy sírni se tudtam. Ennek köszönhető, hogy egyáltalán életben maradtam.” (92.)

Nem kevésbé volt tragikus az Erdélyben született, most az USA-ban élő Eva Kor története. Ő a lágerben Mirjam nevű ikerestvérevel együtt Mengele hírhedt ikerkísérleteinek alanyává vált. Ezt 1500 ikerpárból csak pár tucatnyian éltek túl. Eva Kor, mint maga mondta, az egyetlen túlélő, aki megbocsátott a nácioknak. Tanúvallomása után oda lépett Gröninghez, kezét fogott vele, majd átölelte.

Ez a váratlan gesztus nemcsak a tárgyalóteremben ülőket, hanem a pert figyelő közvéleményt is megosztotta. Másnap a magánvádlók sajtóközleményt adtak ki, amelyben leszögezték, nem kívánják megítélni Kor nyilatkozatát, de ők nemcsak saját magukat, hanem mind a 300 ezer meggyilkolt áldozatot képviselik ebben a perben. A halott áldozatok nevében pedig, úgy gondolják, nincs joguk megbocsátani.

Minden megjelent tanúra, a távolmaradottakra és a már nem élőkre is igaz az, amit Kathleen Zahav mondott: „Elveszítettem a családomat, megfosztottak a fiatalkoromtól, összetört az életem. Az átélt szörnyűségek emléke életem végéig elkísér.” (99.)

Gröninget szemléletmást megviselte a tárgyalás. A tanúk vallomásai és a szakértők véleményei fokozatosan rombolták szét élethazugságát. Nem volt tovább tartható a jóindulatú, de tehetetlen ember énképe, amelyet kialakított magáról. Lelke mélyén, rémálmaiból felébredve persze ezt ő is érezhette már régóta. A bíróság kimondta Gröningről, hogy nemcsak erkölcsi, hanem büntetőjogi felelősség is terheli.

Ezzel a per elérte a célját. Ahogy a kilencvenéves túlélő, Fahidi Éva megfogalmazta: „Számomra ezekben az esetekben nem az a fontos, hogy akaszszák fel, vagy szégyenítsék meg a volt náci, hanem az, hogy a mai jog, a mai bíró, a mai német társadalom ítélje el. Hogy belássák, érzelmileg is elfogadják, hogy azok az emberek bűnösök voltak. Nekem ez a fontos.” (41.)

Az utókor tisztánlátása, az erkölcsi megtisztulás lehetősége szempontjából csakugyan ez a legfontosabb.